

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

Γ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

(Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985)

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

ΑΘ. ΡΙΖΑΚΗ δ. Φ.
Έθνικου Ίδρύματος Έρευνών

Η ΡΩΜΑ·Ι·ΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ
ΚΑΙ Η ΑΧΑ·Ι·ΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ, 1987-1988

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

Γ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985)

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

ΑΘ. ΡΙΖΑΚΗ δ. Φ.
'Εθνικού 'Ιδρύματος 'Ερευνών

**Η ΡΩΜΑ·Ι·ΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ
ΚΑΙ Η ΑΧΑ·Ι·ΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ**

ΑΘΗΝΑΙ, 1987 - 1988

δ. Φ. ΑΘ. ΡΙΖΑΚΗΣ

Ἐθνικὸν Ἴδρυμα Ἑρευνῶν

Η ΡΩΜΑ Ἰ' ΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΚΑΙ Η ΑΧΑ Ἰ' ΚΗ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ *

Εἶναι σὲ ὄλους γνωστὸ πὼς ἡ συντριβὴ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας στὴν ἄνιση στρατιωτικὴ τῆς ἀναμέτρηση μὲ τὴ Ρώμη καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς Κορίνθου ποὺ ἀκολούθησε (146 π.Χ.)¹ συνοδεύτηκαν ἀπὸ ἀνακατατάξεις στὸν πολιτικό, κοινωνικό καὶ οἰκονομικό χῶρο τῶν πόλεων ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ μοιραία σύγκρουση.

Ἡ Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία, ποὺ ἀκολούθησε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας μία ριζοσπαστικὴ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ στηρι-

* Θεμελιεὺς εὐχαριστίες ἐκφράζονται στὸν Δρ. Ἰ. Τουράτσογλου ποὺ διάβασε τὸ ἄρθρο καὶ ἔκανε πολὺ χρήσιμες ὑποδείξεις. Οἱ βραχυγραφίες τῶν περιοδικῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν εἶναι ἐκεῖνες τῆς *Année Philologique* τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπιγραφικῶν συλλογῶν ἐκεῖνες τοῦ *Liddel and Scott, Greek-English Lexicon*⁹, 1925. Παρατίθεται σχετικὸς πίνακας.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Accame, Dominio: S. Accame, *Il dominio romano in Grecia dalla guerra acaica ad Augusto*, Roma 1972 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1946).

Bernhardt, Imperium: R. Bernhardt, *Imperium und Eleutheria*, Diss. Hamburg 1971.

Deininger, Widerstand: J. Deininger, *Der politische Widerstand gegen Rom in Griechenland (217-86 v. Chr.)*, Berlin 1971.

De Sanctis, Storia IV. 3: G. De Sanctis, *Storia dei Romani IV. 3*, Firenze 1964.

Meyer, Patrai: E. Meyer, *RE XVIII. 4*, 1949, στή λέξη *Patrai*, στήλη 2191-2221.

Larsen, Fed. States: J. A. O. Larsen, *Greek Federal States*, Oxford 1968.

Larsen, Roman Greece: J. A. O. Larsen, *Roman Greece* στὸ συλλογικὸ ἔργο τοῦ T. Frank, *An Economic Survey of Ancient Rome*, τόμ. IV, New York 1975 (ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1938).

Rizakis, Études: A. Rizakis, *Études sur l'Achaïe romaine. I. Corpus. II. Synthèse historique. III. Notes. IV. Planches et cartes*. Ἀδημοσίευτη διατριβή, Λυών 1979.

Schwertfeger, Ach. Bund: Th. Schwertfeger, *Der Achaïische Bund von 146 bis 27 v. Chr.*, München 1974.

1. Βλ. E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J. C.) II*, Nancy 1982², 393-396 καὶ ἰδιαίτερα J. Wiseman, «Corinth and Rome I: (228 B. C. - A. D. 267)», *ANRW II 7.1*, 1979, 438-548.

γμένη ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὰ φτωχότερα κοινωνικά στρώματα², ἀναδιοργανώθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν δέκα πρέσβων ποὺ ἔστειλε ἡ σύγκλητος μετὰ τὸ 145 π.Χ. σὲ νέες βάσεις³, ἔτσι ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν στὸ μέλλον

2. Ὁ Πολύβιος (XXXVIII, 12, 5) μιλά περιφρονητικὰ γιὰ «τὸ πλῆθος ἐργαστηριακῶν καὶ βαναύσων ἀνθρώπων» ποὺ ἔπαιρνε ἐνεργὸ μέρος στὸν καθορισμὸ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς συμπολιτείας καὶ τὸ χαρακτηρίζει «πλῆθος νοσοῦν καὶ διεφθαρμένον» σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ «σωφρονοῦν μέρος» ποὺ τηροῦσε πιὸ συνετὴ στάση. Διὰ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῶν ὄρων «οἱ πολλοί», «τὸ πλῆθος», «ὁ ὄχλος» ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος ἱστορικὸς γιὰ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Δάιου καὶ Κριτόλαου βλ. A. Fuks, JHS 90, 1970, 84-86 καὶ πιὸ πρόσφατα E. S. Gruen, «Class Conflict in Greece and the third Macedonian War», AJAH I, 1976, 29-60. Ἰδιαιτέρη σημασία στὸν ρόλο τῶν λαϊκῶν στρωμάτων στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ στὴ σύγκρουση μὲ τὴ Ρώμη, ἀποδίδει ὁ N. D. Fustel de Goulanges, Questions historiques, Paris 1893, 121-211' τὴν ἀνάλυση αὐτὴ ἀποδέχτηκαν μὲ μικρὲς παραλλαγὰς πολλοὶ ἱστορικοί. Πρβ. τὴ συγκεντρωμένη βιβλιογραφία στὸ ἄρθρο τοῦ A. Fuks, JHS 90, 1970, 78 καὶ πιὸ πρόσφατα Deininger, Widerstand, 217-219 καὶ 221-238. Παραλλαγὴ τῆς παραπάνω ἀποψῆς μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἐκείνη ποῦ, ἀκολουθώντας πιστὰ τὸν Πολύβιο, κατηγορεῖ τοὺς τελευταίους στρατηγούς τῆς συμπολιτείας γιὰ ἐγωϊστικὴ, δημαγωγικὴ καὶ προκλητικὴ πολιτικὴ (πρβ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία ἀπὸ τὸν E. S. Gruen, JHS 96, 1976, 46 ὑποσ. 2). Ὁ J. Briscoe (Past and Present 36, 1967, 15-19 =Studies in Ancient Society, ἐκδ. M. Finley, 1976, 69-73) δίνει μεγαλύτερη ἐμφαση στὶς κοινωνικὲς διαφορὰς καὶ στὶς προσωπικὲς πολιτικὲς ἀντιζηλιές στὴν Ἀχαΐα ποὺ τόνωσαν τὴ διαμάχη ἀνάμεσα στὴ φιλωρωμαϊκὴ καὶ τὴν ἀντιρωμαϊκὴ μερίδα. Πολλοὶ ἀποδίδουν ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων μὲ τὴ Ρώμη καὶ τὴ σύγκρουση στὸν ρωμαϊκὸ ἱμπεριαλισμὸ (βλ. De Sanctis, Storia IV. 3, 132-133, 136-139, 141, 149. A. Fuks, JHS 90, 1970, 78-79, 86-87. Πρβ. G. Morgan, Historia 18, 1969, 435-436 καὶ 438, 440. Schwertfeger, Ach. Bund, 10-12 καὶ 16-17' οἱ παραπομπὲς παρατίθενται ἀπὸ τὸν Gruen, δ.π.π., 46 ὑποσ. 4). Πιὸ οὐδέτερη ἐμφανίζεται ἡ ἀποψη τῶν A. H. McDonald, Auckland Classical Essays, 1970, 128 καὶ ἰδιαιτέρως E. S. Gruen, JHS 96, 1976, 46-69 ποὺ θεωροῦν ὅτι ὁ ἀρχαῖος πόλεμος ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα κακῶν ὑπολογισμῶν καὶ λαθῶν καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὰς. Πιὸ πρόσφατα, ὁ G. E. M. de Ste. Croix, The Class Struggle in the Ancient Greek World, 1981, 523-529 ἐπανερχεται στὴν παλιὰ ἀποψη τοῦ ταξικοῦ καὶ ἀντιρωμαϊκοῦ χαρακτήρα τῆς συγκρούσεως μεταξὺ Ρώμης-Μακεδονίας καὶ Ἀχαΐας στὴν ὁποία ὁ ρολὸς τῶν λαϊκῶν στρωμάτων ἦταν ἰδιαιτέρως ἐντονος. Τέλος ἡ παλιὰ ἀποψη ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς Κορίνθου ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ καθαρὰ ὀικονομικὰ συμφέροντα δὲν φαίνεται νὰ συγκεντρῶνται σήμερα τὴ συμπάθεια τῶν εἰδικῶν. Βλ. σύντομη περίληψη τῶν διαφορῶν ἀπόψεων στὸν E. Will, δ.π.π., 395-396.

3. Ἡ πληροφορία τοῦ Πausanias (VII, 16, 9) ὅτι οἱ Ρωμαῖοι διέλυσαν μετὰ τὸ 146 π.Χ. ὅλα τὰ κοινὰ καὶ ὅτι ἐπέτρεψαν τὴν ἐπαναλειτουργία τους (VII, 16, 10) λίγα χρόνια μόνον ἀργότερα ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν Accame (Dominio, 16-17' πρβ. καὶ G. Du x, Delphes au Iie et au Ier siècle depuis l' abaissement de l' Etolie jusqu' à la paix romaine (191-31 av. J.-C.), 1936, 354' J. A. O. Larsen, Representative Government in

ἐπικίνδυνες ὑποτροπὲς ὅπως ἐκείνη τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ἀνδρίσκου στὴ Μακεδονία. Τὸ νέο κοινὸ δὲν ἔχει οὔτε τὴν ἔκταση οὔτε τὴν πολιτικοστρατιωτικὴ δύναμη τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς· γιατί εἶναι βέβαιο ὅτι περιλαμβάνει τώρα μόνο τὶς πόλεις τῆς παλαιᾶς Ἀχαΐας καὶ ἴσως ἕξι μικρὲς ἀρκαδικές⁴ καὶ φυσικὰ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιβάλλῃ μιὰ πολιτικὴ ἀντίθετη πρὸς τὴ ρωμαϊκὴ τάξη πραγμάτων ποὺ ἐπιβλήθηκε στὴν περιοχὴ μετὰ τὸ 146 π.Χ.⁵

Greek and Roman History, 1966, 107 κέ. ὁ ὁποῖος στὸ βιβλίον του ὠστόσο, Fed. States, 500 ἐγκαταλείπει τὴν παραπάνω ἀποψη ποὺ ἔδειξε ὅτι δὲν διαλύθηκαν ὅλες οἱ συμπολιτείες παρά μόνο ἐκεῖνες, ποὺ πῆραν ἐνεργὸ καὶ ἄμεσο μέρος στὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ρώμης. Πρόσφατα ὁ Schwertfeger (Ach. Bund, 21-26) ὑποστήριξε τὴν ἐνδιαφέρουσα ἀποψη ὅτι καὶ οἱ τελευταῖες δὲν διαλύθηκαν ἀλλὰ ἀπλούστατα ἀναδιοργανώθηκαν σὲ νέες βάσεις ἀπὸ τὸν L. Mummius καὶ τὴν δεκαμελῆ ἐπιτροπὴ τῶν πρεσβευτῶν ποὺ ἀπέστειλε μετὰ τὸν πόλεμο ἢ ρωμαϊκὴ σύγκλητος. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἐξάλλου ὅτι σὲ καμιὰ περίπτωσι ἢ Ρώμη δὲν ἐπεδίωξε νὰ εἰσαγάγῃ στὴν Ἑλλάδα τὸ ρωμαϊκὸ νόμισμα οὔτε νὰ τὸ ἐπιβάλλῃ (βλ. A. Giovanini, Rome et la circulation monétaire en Grèce au IIe siècle avant Jésus Christ, Bessel 1978, 19-21). Ἡ κυκλοφορία τοπικῶν νομισμάτων συνεχίστηκε ἀπρόσκοπτα καὶ μετὰ τὸ 146 π.Χ. Οἱ νομισματικὲς ἐκδόσεις τῆς Συμπολιτείας ἀκολουθοῦν στὴ νέα περίοδο τὸ παλιὸ μετρικὸ σύστημα τοῦ κοινοῦ καὶ συνιστοῦν αὐτὸ ποὺ οἱ σύγχρονες πηγὲς ὀνομάζουν «ἀργύριον συμμαχικόν». Τὸ ἴδιο μετρικὸ ἐξάλλου σύστημα φαίνεται πὼς ἀκολουθοῦν καὶ πόλεις ποὺ δὲν ἀνήκουν πλέον στὸ νέο Κοινόν. (Πρβ. τὸ νέο θησαυρὸ ἀπὸ τὶς Βελιὲς Μονεμβασιᾶς (1984) ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἐθνικὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν καθὼς καὶ τὸ παλαιότερο εὑρημα ἀπὸ τὴ Λιμηρὰ Ἐπιδαύρου (1934). Τὴ πληροφορία αὐτὴ ὀφείλω στὴ νομισματολόγο Ἡὼ Κούλη).

4. Ἡ πλειοψηφία τῶν ἐιδικῶν ἀποδέχεται τὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἀναδιοργανωθεῖσα μετὰ τὸ 146 π.Χ. Συμπολιτεία περιελάμβανε μόνο τὶς πόλεις τῆς παλαιᾶς Ἀχαΐας (πρβ. Accame, Dominio, 148-149. De Sanctis, Storia IV, 3, 174 καὶ 176, ὑποσ. 20· τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀποδέχονται καὶ οἱ Moretti, RFIC 93, 1965, 281 καὶ Bernhardt, Imperium 92). Ὁ F. Hillel von Gaertringen (IG V 2, σ. XXXI) ὑποστηρίζει ὅτι περιελάμβανε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Πελοποννήσου ἐνῶ ὁ Ul. Kahstedt τὴν Ἥλιδα (SO 28, 1950, 70 καὶ ὑποσ. 2) ἀποψη ποὺ ἀποδέχεται καὶ ὁ G. W. Bowersock, Augustus and the Greek World, 1965, 92). Τέλος ὁ Larsen (Fed. States, 500 κέ.) βρῖσκει στὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία ποὺ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν E. Kunze (V..... Bericht über die Ausgrabungen in Olympia, 1956, 160-164) μιὰ ἐνδειξη γιὰ τὴ συμμετοχὴ ἕξι μικρῶν ἀρκαδικῶν πόλεων. Τὴν τελευταία ἀποψη ἐπιδοκιμάζει, προσθέτοντας νέα ἐπιχειρήματα, καὶ ὁ Schwertfeger (Ach. Bund, 27-63).

5. Οἱ ἐπιγραφὲς ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ Κοινόν αὐτῆς τῆς περιόδου (βλ. τὸν κατάλογο ποὺ παραθέτει ὁ Schwertfeger, Ach. Bund, 26) δὲν διασώζουν ὀνόματα ἀρχόντων τοῦ Κοινοῦ μετὰ τὸ 146 π.Χ. καὶ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διαβλέψῃ κανεὶς τὶς ἀκριβεῖς τους ἀρμοδιότητες. Ὁ Schwertfeger (δπ.π., 73-76) δὲν πιστεύει ὅτι αὐτὲς ἦταν μόνο λατρευτικὲς καὶ ὑποθέτει, στηριζόμενος στὴν ἔμμεση μαρτυρία μερικῶν κειμένων, ὅτι ἡ Συμπολιτεία εἶχε τὴν ὑποχρέωση τῆς συλλογῆς ἀπὸ τὰ μέλη τῆς τῶν ἐκάστοτε χρηματικῶν ἀπαιτήσεων τῆς Ρώμης (φόροι, λειτουργίες, ἔκτακτες οἰκονομικὲς εἰσφορὲς) καθὼς καὶ ἐκείνης τῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ συγκεντρώσεως στρατιωτικῶν τμημάτων ποὺ, ὡς βοηθητικὰ σώματα, συμμετεῖχαν στὶς διάφορες ἐπιχειρήσεις τῆς Ρώμης.

Στό έσωτερικό τών πόλεων οί Ρωμαίοι επέβαλαν μιὰ νέα μορφή πολιτείας, πού έπιδιοκιμάζει και έπαινει ό Πολύβιος, ενώ, διακόσια χρόνια άργότερα, ό Πausανίας άπλά άναφέρει πώς ήταν τιμοκρατική, χωρίς ώστόσο να διευκρινίζει και τό ύψος του τιμήματος⁶ ή πληροφορία αυτή δέν έπιβεβαιώνεται άμεσα από καμιά σύγχρονη ή μεταγενέστερη πηγή και δικαιολογημένα άμφισβητήθηκε από τους σύγχρονους ιστορικούς⁷. Τό γεγονός αυτό δέν άναιρεί φυσικά τή συμπάθεια τής Ρώμης προς τις πλουσιες οίκονομικά και κοινωνικά τάξεις τών έλληνικών πόλεων, τήν στήριξη τών όποιων άνέλαβε από τήν εποχή του Φλαμίνιου⁸, με συνέπεια τήν ενίσχυση τών άντιρωμαϊκών αισθημάτων τών λαϊκών τάξεων και στη Μακεδονία και στην Έλλάδα⁹.

Καμιά άλλη ειδικότερη ή ευρύτερη άλλαγή δέ φαίνεται να διατάραξε

6. XXXIX, 5. Πρβ. και Πausανίας VII, 16, 9 και VIII, 30, 9. Έμμεση άναφορά στην πολιτεία του 146 π.Χ. εκτός από τήν έπιγραφή τής Δύμης (Syll.³ 684 στ. 9-10: τήν άποδοθείση τοίς [Έ]χαιοίς υπό Έρωμαίων πολι[εία]ι και στ. 19-20: τής άποδοθείσης πολιτε[ας]) ύπάρχει και σε μιὰ έπιγραφή τής Νεμέας (P. W. B r a d e e n, *Hesperia* 35, 1966, 327 κέ. άρ. 7 στ. 12: [το]ύς νόμους γεγονότα [ς...]).

7. Πρβ. J. T o u l o u m a k o s, *Der Einfluss Roms auf die Staatsform der griechischen Stadtstaaten des Festlandes und der Inseln im ersten und zweiten Jhd. v. Chr.*, 1967, 11-12. Για μιὰ διαφορετική άποψη βλ. S c h w e r t f e g e r, *Ach. Bund.* 65-67.

8. Για τή συμπάθεια και ύποστήριξη τών ολιγαρχικών από τους Ρωμαίους μετά τον Φλαμίνιο βλ. F. F. A b b o t - A. C. J o h n s o n, *Municipal Administration in the Roman Empire*, 1926, 70. M. R o s t o v t z e f f, *Social and Economic History of the Hellenistic World II*, 1941, 598. Για τήν προσαρμογή τής ελληνικής ήγετικής τάξεως στη ρωμαϊκή κυριαρχία, ιδιαίτερα μετά τις εκκαθαρίσεις τών έτών 168 και 167 π.Χ. βλ. I. Σ. T o u l o u m ā k o s, *Συμβολή στην έρευνα τής ιστορικής συνειδήσεως τών Έλλήνων*, 1972, 25 κέ. J. B r i s c o e, *Past and Present* 36, 1967, 3-20=Studies in Ancient Society (έκδ. Finley), 1976, 56-73 και τελευταία G. E. M. D e S t e C r o i x, (δπ.π. ύπος. 2), 307 κέ. και 523-529 (δπου και ή παλαιότερη βιβλιογραφία). Έο τελευταίος ιστορικός δικαιολογημένα έπισημαίνει τον άποκλεισμό από τό σώμα τών πολιτών τής Μεσσήνης τον 1ο π.Χ. αί. αυτών πού όνομάζονται «τεχνίται» και «χειροτέχναι» και ύποστηρίζει ότι ή διάκριση αυτή δέν μπορεί να έγινε χωρίς κάποια έξωτερική πίεση (IG V. 1, 1433 στ. 11, 38. Βλ. και τον έξονυχιστικό ύπομνηματισμό τής έπιγραφής από τον A. W i l h e l m, «Urkunden aus Messene», στο JÖAI 17, 1914, 1-119 και ειδικότερα 54-55, 69-70). Έο συγγραφέας καταλήγει ότι αν έξαιρέση κανείς κάποια «δημοκρατική επιφάνεια» ή πραγματική έξουσία βρισκόταν στα χέρια τών πλουσίων τάξεων. Για τή σχέση πλουσίων Έλλήνων με ρωμαίους άξιωματούχους βλ. πρόχειρα Έστορία του Έλληνικού Έθνους ΣΤ΄: Έλληνισμός και Ρώμη (30 π.Χ. - 324 μ.Χ.), Έκδοτική Έθνων 1976, 570 κέ.

9. Βλ. γενικά M. R o s t o v t z e f f, δπ.π., 603 κέ. και ιδιαίτερα 615 κέ. Για τον ρόλο τών λαϊκών στρωμάτων στα διάφορα άντιρωμαϊκά κινήματα στη Μακεδονία βλ. A. G i o v a n n i n i, «Les origines de la troisième guerre de Macédoine», BCH 93, 1969, 853 κέ. Για τήν Έχαφα βλ. παραπάνω ύπος. 2.

τὴν ζωὴ τῶν ἀχαϊκῶν καὶ γενικότερα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ Ἑλλάδα δὲν μεταβλήθηκε ἀμέσως σὲ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, ἀλλὰ διατήρησε ἕνα καθεστῶς ἰδιόμορφης ἐλευθερίας ποῦ δὲν ἦταν, βέβαια, ἀπόλυτη, ἀλλὰ ὑπὸ ἔλεγχου καὶ ἀίρεση, καθὼς βρισκόταν ἔμμεσα κάτω ἀπὸ τὴν ἄγρυπνη ἐπίβλεψη τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Μακεδονίας¹⁰.

10. Κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ *Accame* (*Dominio*, 2 κέ) ποῦ εἶχαν ὕπαιχιτῆ καὶ παλαιότεροι ἱστορικοὶ (γιὰ μιὰ συνοπτικὴ ἀνάλυση τῶν διαφορῶν θέσεων στὸν 19ο αἰ. βλ. *F. G. Herzberg, Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer I, 1866, 284-296'* πρβ. καὶ *B. Niese, Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea III, Gotha 1883-1903, 358*) καὶ ἡ ὁποία ἔγινε εὐρύτατα ἀποδεκτὴ (πρβ. *F. W. Walbank, JRS 37, 1947, 206' De Sanctis, Storia IV. 3, 171* ὑποσ. 1, *H. Bengston, Griechische Geschichte, 1969^a, 503* ὑποσ. 1, *Bernhardt, Imperium, 92 κέ., 247*) οἱ πόλεις ποῦ πολέμησαν ἐναντίον τῆς Ρώμης ὑπήχθησαν στὸν ἀνθύπατο τῆς Μακεδονίας, οἱ ἄλλες παρέμειναν ἐλεύθερες. Διαφορετικὴ ἄποψη ἐκφράζει ὁ *Schwertfeger* (*Ach. Bund, 70-72*) ποῦ ὑποστηρίζει πὼς ἀκόμα καὶ οἱ πόλεις ποῦ πολέμησαν τὸν κατακτητὴ παρέμειναν «ἐλεύθερες», ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ μὲ τις μακεδονικὲς πόλεις μετὰ τὸ 167 π.Χ. Πρβ. καὶ τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ τῆς τελευταίας ἀπόψεως ἀπὸ τὸν *R. Bernhardt, Historia 26, 1977, 62-73* καὶ *J. L. Ferrary, in C. Nicolet, Rome et la conquête du monde méditerranéen II, 1978, 772-773*, ποῦ ἀπορρίπτουν τὴν προηγούμενη ἄποψη καὶ ἐπισημαίνουν ὅτι ἡ «ἐλευθερία» ποῦ παρεχρήθη ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους στὶς Ἑλληνικὲς πόλεις καὶ τὴν ὁποία ὑπαινίσσεται ἡ γνωστὴ ἐπιγραφή τῆς Δύμης (βλ. παρακάτω ὑποσ. 11) δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν «αὐτονομία», δηλαδὴ τὸ δικαίωμά τους νὰ αὐτοδιοικοῦνται. Ἀντίθετα ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Διονυσιακῶν τεχνιτῶν ἀπὸ τῆς Θήβας (*R. Sherk, Roman Documents from the Greek East, ἀρ. 44* χωρὶς ἀμφιβολία κατὰ τὸν *Ferrary* τοῦ 112-111 π.Χ. βλ. ὡστόσο *Sherk, ὅπ.π.*) δεῖχνει πὼς ἕνα μέρος τῆς Ἑλλάδος τουλάχιστον, χωρὶς νὰ ἔχη προσαρτηθῆ στὴν Μακεδονία, εἶχε τὸ καθεστῶς τῆς «ἐπαρχίας» (*provincia*): [Μακεδονία] τῆι Ῥωμαίων ἐπαρχεῖαι καὶ ἦς ἐπάρχουσι τῆς Ἑλλάδος]. Τὸ γεγονός ὡστόσο ὅτι ὁ ἀνθύπατος τῆς Μακεδονίας *Fabius Maximus* συνεδρίασε στὴν Πάτρα μὲ τὸ *consilium* τῆς «ἐπαρχίας» καὶ καταδίκασε σὲ θάνατο τοὺς πρωταίτιους τοῦ κινήματος τῆς Δύμης (*R. Sherk, ὅπ.π.*, ἀρ. 43 στ. 16-23) ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ Ἀχαΐα ἀποτελοῦσε μέρος τῆς «ἐπαρχίας» τῆς Μακεδονίας. Πρβ. καὶ *W. Dahlheim, Gewalt und Herrschaft: Das provinzielle Herrschaftssystem der römischen Republik, 1977, 124* ἄποψη ποῦ φαίνεται νὰ ἀναιρῆ ὁ ἴδιος συγγραφέας στὶς σ. 129-130. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ νομικὸς χαρακτήρας τῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τὴν Μακεδονία εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ καθοριστῆ καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ ἐν μέρει ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἀμφισβήτησή της ἀπὸ τὸν *F. S. Gruen, The Hellenistic World and the Coming of Rome II, 1984, 523-528*. Πράγματι φαίνεται πὼς ἡ Ρώμη δὲν εἶχε καμιὰ συστηματικὴ πολιτικὴ αὐτὴ τὴν περίοδο ποῦ νὰ ἀφοροῦσε στὴ διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς Ἑλλάδος (Πρβ. *A. H. M. Jones, The Greek City, 1940, 52 κέ.* καὶ *E. S. Gruen, ὅπ.π.*, 528). Γιὰ μιὰ ἀνάλογη πολιτικὴ τῆς Συγκλήτου στὴ Σικελία καὶ στὴν Ἀσία βλ. πρῶχειρα *F. F. Abbott-A. C. Johnson, ὅπ.π. ὑποσ. 8, 71-72*. Γιὰ τὴν Μακεδονία βλ. *Gruen, ὅπ.π.*, 433-435.

Ἡ σκιώδης αὐτὴ ἐλευθερία¹¹ καὶ οἱ κακὲς οἰκονομικὲς συνθήκες ποὺ ὀφείλονταν στὶς καταστροφὲς τοῦ πολέμου ἀλλὰ καὶ στὴ γενικότερη οἰκονομικὴ κρίση τῆς περιόδου, δὲν εὐνοοῦσαν τὴν οἰκονομικὴ ἀνασυγκρότηση τῶν ἀρχαϊκῶν πόλεων¹². Ἡ ἔνδεια ποὺ παρατηρεῖται εἶναι γενικὴ καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία σχεδὸν ἀρχαιολογικῶν μνημείων, τὴ διακοπὴ τῆς νομισματοκοπίας καὶ τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων καὶ τὴν ἐπιστροφή σὲ μιὰ μορφή ἀρχαϊκῆς αὐτάρκειας. Ἡ θλιβερὴ εἰκόνα τῶν πόλεων μετὰ τὸ 146 π.Χ., σὲ σύγκριση μὲ τὸ λαμπρὸ παρελθὸν στὴν περίοδο τῆς ἀνεξαρτησίας, γίνεται φιλολογικὴ κοινοτυπία ποὺ συνοδεύεται πολλὰ φορὲς ἀπὸ ἐπικίνδυνες γενικεύσεις ἢ ἀπλουστεύσεις ποὺ παρέσυραν ὡς ἕνα σημεῖο καὶ τοὺς σύγχρονους ἱστορικοὺς ἢ παρακμὴ βέβαια εἶναι φαινόμενο ποὺ χαρακτηρίζει γενικὰ τὴν περίοδο καὶ ἡ πρόθεσή μας δὲν εἶναι νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν καθολικῶς ἀποδεκτὴ αὐτὴ ἀλήθεια, παρὰ μόνον νὰ δείξουμε, μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τριῶν μικρῶν ἀρχαϊκῶν πόλεων, τῆς Δύμης, τοῦ Αἰγίου καὶ τῆς Πάτρας, πὼς ὑπάρχουν μερικὲς διαφοροποιήσεις

11. Ἡ Ρώμη βέβαια συνδέει τὴν ἐπέμβασή της στὴν Ἑλλάδα τὸ 146 π.Χ. μὲ τὴν παραχώρηση τῆς ἐλευθερίας. Πρβ. Syll.³, 684, στ. 15-16: [τῆς ἀποδεδομένης κατὰ [κ]οινὸν τοῖς Ἑλλη[σιν], ἐ]λευθερίας (Δύμη) καὶ SEG I, 1923, 152 (Δελφοί). Πρβ. καὶ Zon. IX, 31, 6. Οἱ εἰδικοί ὡστόσο συμφωνοῦν ὅσον ἀφορᾷ τὸ νόημα καὶ τὰ ὄρια αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας. Ἀσφαλῶς ἡ λέξις ἔχει διαφορετικὴ ἔννοια ὅταν χρησιμοποιεῖται γιὰ *civitates liberae, foederatae ἢ stipendiariae*. Γιὰ τὶς *civitates immunes ac liberae* βλ. T. H. M. O. M. S. E. N., *Römisches Staatsrecht III*³, 1887, 665 κέ. A. H. M. J. O. N. E. S., «*Civitates liberae et immunes in the East*», *Anatolian Studies presented to W. H. Buckler*, 1939, 103 κέ. καὶ ἰδιαίτερα τὴ μονογραφία τοῦ B. E. R. N. H. A. R. D. T., *Imperium*, 1-3 καὶ 88-101 καθὼς καὶ τὰ πιὸ πρόσφατα ἄρθρα τοῦ I. D. I. O. V. στὸ περιοδικὸ *Historia* 26, 1977, 61-73 καὶ 29, 1980, 190-207.

Γιὰ τὶς *civitates foederatae* βλ. A. C. C. A. M. E., *Dominio*, 48 καὶ ὑποσ. 4 ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία καὶ B. E. R. N. H. A. R. D. T., *Imperium* 102-103.

Ἡ ἐλευθερία τῶν *civitates stipendiariae* στὴν ἀνατολὴ δὲν σήμαινε πάντοτε καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ φορολογία. Πρβ. S. C. H. W. E. R. T. F. E. G. E. R., *Ach. Bund*, 67-69. Ὁ ὅρος «αὐτονομία» ἐξάλλου ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὴν ἀνατολὴ πρέπει ἐπίσης νὰ διακριθῆ ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς *libertas*, γιατί ὑποδηλώνει τὴν παραχώρηση σὲ μιὰ πόλη τοῦ προνομίου *suis legibus uti* (πρβ. M. O. M. S. E. N., ὅπ.π., 724) ἀλλὰ βέβαια αὐτοὶ οἱ νόμοι λειτουργοῦσαν μὲ τὸν διακριτικὸ ἢ μὴ ἔλεγχο τῶν ρωμαϊκῶν ἀρχῶν. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τελευταῖα S. C. H. W. E. R. T. F. E. G. E. R., *Ach. Bund* 72 κέ. καὶ γιὰ μιὰ διαφορετικὴ ἄποψη R. B. E. R. N. H. A. R. D. T., *Historia* 26, 1977, 65-73.

12. Βλ. τὴ δραματικὴ περιγραφή τοῦ Πολύβιου ποὺ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα πιὸ ἐλεεινὴ ἀπὸ ἐκείνη τῆς Καρχηδόνας (XXXVIII, 1, 7) καὶ τὴ συμφορὰ τῶν συμπολιτῶν του μεγίστη (ὅπ.π., 4, 6 καὶ 9 πρβ. καὶ Διοδ. XXXII, 26, 1). Εἰδικότερα γιὰ τὴν τύχη τῆς Κορίνθου βλ. παραπάνω ὑποσ. 1 καὶ γιὰ ἐκείνη τῆς Πάτρας, παρακάτω ὑποσ. 30. Γιὰ τὴ γενικὴ οἰκονομικὴ κρίση τῆς περιόδου βλ. γενικὰ L. A. R. S. E. N., *Roman Greece*, 421-435 ὅπου καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

καὶ ἀποχρώσεις στὸν παραπάνω κανόνα, ποὺ μαρτυροῦν πὼς ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γενικὴ ἰσορροπία δυνάμεων ποὺ ἐπέβαλε, πρὸς ὄφελός της, στὴ Μεσόγειο μετὰ τὸ 146 π.Χ., ἐπεδίωξε νὰ ἀλλάξῃ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἰσορροπία στὶς διάφορες περιοχές, ἀναδεικνύοντας ἢ παραμερίζοντας τοπικὲς δυνάμεις, ποὺ ἄθελά τους ἐμπλέκονται σὲ ἓνα διαρκὲς καὶ μακιαβελλικὸ πολιτικὸ παιχνίδι ποὺ κατευθύνει ἡ Ρώμη καὶ ἔχει φυσικὰ ὡς στόχο τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἐκάστοτε πολιτικῶν συμφερόντων της. Ἄλλὰ ἂς περάσουμε στὶς λεπτομέρειες.

Ἡ Δύμη ἦταν μαζί με τὴν Πάτρα οἱ δύο ἀπὸ τὶς τέσσερις πόλεις τῆς Δυτ. Ἀχαΐας ποὺ πρωταγωνίστησαν στὴν ἀνασύσταση τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ¹³. Ὁ πολιτικὸς της ρόλος κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνεξαρτησίας δὲν ἦταν ἀσήμαντος καὶ τὰ οἰκονομικά της σὲ καλὴ γενικὰ κατάσταση, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴν νομισματοσκοπία της καὶ τὴ λαμπρὴ σειρὰ τῶν ἐπιβλητικῶν ναύσημων ἐπιτυμβίων στηλῶν ποὺ εἶναι μοναδικές καὶ γιὰ τὸ πλῆθος καὶ γιὰ τὴν ποικιλία τῶν διακοσμητικῶν τύπων¹⁴.

Ἡ Δύμη εἶχε, μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς, κάποια παράδοση ἀντιρωμαϊκὴ καὶ αὐτὸ διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς πρῶτες της κιόλας ἐπαφές με τὴν Ρώμη. Στὰ 209π.Χ. ὁ ρωμαῖος ναύαρχος Sulpicius τὴν κατέστρεψε καὶ ἀκολούθως πούλησε τοὺς κατοίκους της ἑμερικὰ ὥστόσο χρόνια ἀργότερα, ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος Ε΄ τοὺς ἐξαγόρασε καὶ τοὺς ἀπέδωσε στὴν πόλη¹⁵. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ συνέδεσε στενὰ τὴ Δύμη με τὴ μακεδονικὴ μοναρχία. Ἔτσι ὅταν λίγο ἀργότερα (198 π.Χ.) συζητήθηκε στὴ «σύγκλητο» τῆς Σικυώνας ἡ πρόταση τῆς φιλορωμαϊκῆς μερίδας τῆς συμπολιτείας

13. Πολ. II, 41, 1 κέ., 11 κέ. Στράβων VIII, 7, 1=C384. Πρβ. B ö l t e, RE XVII, 2, 1937, στὴ λέξη Olenos, 2439, στ. 51 κέ. Γιὰ τὴ χρονολογία K. J. B e l o c h, Griechische Geschichte IV. I, 1967 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1925), 249 καὶ V. 2, 371. G. N i c c o l i n i, La confederazione achea, 1914, 4 κέ. 9.

14. Γιὰ τὴ νομισματοκοπία τῆς Δύμης αὐτὴ τὴν περίοδο βλ. M. A m a n d r y, «Le monnayage de Dymé (Colonia Julia Dumaeorum) en Achaïe. Corpus (Pl. XIII-XVI)», RN 23, 1981, 45-67 τ ο ὕ Ἰ δ ι ο υ, δπ.π., 25, 1983, 53-56 καὶ πιν. X καὶ «Monnayage émis en Achaïe sous l' autorité d' Antoine (40-31)», Israel Numismatic Journal 6-7, 1982/3, 1-6 καὶ πιν. 1.

Γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν βλ. I. Π α π α π ο σ τ ὸ λ ο υ, AAA VIII, 1975, 291-304.

15. Τίτος-Λίβιος XXXII 21, 28 καὶ 22, 10. Πausanias VII, 17, 5. Γιὰ τὴ χρονολογία αὐτῶν τῶν γεγονότων βλ. M. H o l l e a u x, Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle avant J.-C. (273-205), Paris 1969, 232 ὕποσ. 1 καὶ τοῦ ἴδιου CAH VIII 1970 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τῆς δεύτερης βελτιωμένης ἐκδόσεως τοῦ 1954), 132. F. W. W a l b a n k, Philip V of Macedon, 1940, 94-98 καὶ τ ο ὕ Ἰ δ ι ο υ, A Historical Commentary on Polybius II, 1967, 258-259 καὶ J. B r i s c o e, A Commentary on Livy, Books XXXI-XXXIII, 1973, 201.

για την εγκατάλειψη της συμμαχίας της με τη Μακεδονία και τη σύναψη νέας με τη Ρώμη, ή Δύμη και η Μεγαλόπολη δε δέχτηκαν καν να πάρουν μέρος στην ψηφοφορία¹⁶.

Στην περίοδο που ακολούθησε μετά το 146 π.Χ. η Δύμη ήταν η μόνη πόλη που άμφισβήτησε την «πολιτεία» που επιβλήθηκε από τους Ρωμαίους και κατ' επέκταση τη ρωμαϊκή κυριαρχία. Ένα μοναδικό επιγραφικό μνημείο της πόλεως, που φυλάσσεται στο Fitzwilliam Museum του Καϊμπριτζ, διασώζει το κείμενο της επιστολής που απηύθυνε ο άνθύπατος της Μακεδονίας Q. Fabius Maximus στους Δυμαίους με άφορμή την εκδήλωση μιάς κοινωνικής και πολιτικής επανάστασεως με αντίρωμαϊκό χαρακτήρα¹⁷. Δυστυχώς οι οργανωτές του κινήματος αυτού, που τοποθετείται γύρω στο 115/4 π.Χ., δεν κατάφεραν να παρασύρουν τις άλλες πόλεις της συμπολιτείας που φαίνεται πως έμειναν πιστές στη Ρώμη. Έτσι ο άνθύπατος της Μακεδονίας κατάφερε να καταπνίξει έγκαιρα το κίνημα και να τιμωρήσει αυστηρά τους πρωταίτιους, που αξίζει να σημειωθεί ότι ανήκαν στην ήγαιτική τάξη της πόλεως που φαίνεται πως δεν είχε αποβάλει την εθνική, ιστορική της συνείδηση και δεν αποδέχονταν άνευδοίαστα τη ρωμαϊκή κυριαρχία¹⁸. Μετά το θλιβερό αυτό γεγονός η Δύμη εξαφανίζεται σχεδόν από τις σύγχρονες πηγές.

16. Τίτος-Λίβιος XXXII, 22, 8-10. Πρβ. A. A y m a r d, *Les premiers rapports de Rome et de la confédération achaienne* (198-189 avant J.-C.), Paris 1938, 83-97 (ιδιαίτερα σ. 95-97). Φαίνεται ωστόσο πως παρά την άποχή της από τη ψηφοφορία η Δύμη αποδέχεται τελικά την απόφαση της Συγκλήτου της Σικυώνος γιατί σε διαφορετική περίπτωση δεν θα είχε αποστείλει λίγο αργότερα ένα πολίτη της σαν αρχηγό της αχαϊκής φρουράς στο Άργος (Τίτος-Λίβιος XXXII, 25, 6-9). Βλ. για το θέμα A. A y m a r d, *οπ.π.*, 109. Κατά τον B r i s c o e (*οπ.π.*, 215) η έμπιστοσύνη της Συμπολιτείας στον Δυμαίο Αίνισήδιμο προφανώς όφειλόταν στην προσωπική εϋνοϊκή στάση του για τη σύναψη συνθήκης φιλίας με τη Ρώμη. Για τη συνθήκη αυτή φιλίας που υπογράφηκε λίγα χρόνια αργότερα βλ. τελευταία E. B a d i a n, «The Treaty between Rome and the Achaean League», *JRS* 42, 1952, 76-80.

17. Syll.³, 684. Έη πιό πρόσφατη δημοσίευση του κειμένου της επιγραφής με σχόλια είναι της R. K. S h e r k, *Roman Documents from the Greek East*, 1969, άρ. 43. Έη χρονολογία 115/4 π.Χ. έχει προταθί από τον A c c a m e (*Dominio*, 149 κέ.) και έχει γίνει καθολικά άποδεκτή. Πλήρη κατάλογο των μονογραφιών και άρθρων, όπου γίνεται άμεσα ή έμμεσα λόγος στο κείμενο της επιγραφής, μπορεί να βρη κανείς στον S c h w e r t f e g e r, *Ach. Bund*, 66 ύποσ. 9. Στόν κατάλογο αυτό πρέπει να προστεθοϋν σήμερα A. F u k s, «Social Revolution in Dyme in 116—114 B. C.», *Scr. Hierosol.* 23, 1972, 21-27. R. S. G r u e n, «The Origins of the Achaean War», *JHS* 96, 1976, 46-69. R. B e r n h a r d t, «Die Immunitas der Freistädte», *Historia* 29, 1980, 190-207 και G. E. M. D e S t e. C r o i x (*οπ.π.*, ύποσ. 2) 307, 344-345, 525 και 611, ύποσ. 14.

18. Βλ. D e i n i n g e r, *Widerstand*, 243-244. Για τη συμμετοχή της ήγαιτικής τάξεως των πόλεων της Άχαϊας στόν πόλεμο κατά της Ρώμης το 146 π.Χ. βλ. A. F u k s, *JHS* 90, 1970, 78-89.

Φαίνεται πὼς ἡ οἰκονομικὴ τῆς παρακμῆ καὶ κυρίως ἡ δημογραφικὴ τῆς αἰμορραγία παίρνει τόσο ἀνησυχητικὲς διαστάσεις στὸν 1ο π.Χ. αἰ., ὥστε ὁ Πομπήιος, μετὰ τὸ νικηφόρο τερματισμὸ τοῦ πολέμου κατὰ τῶν πειρατῶν τὸ ἔτος 67 π.Χ., ἐγκαθιστᾷ στὴν πόλη ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τοὺς νικηθέντες πειρατῆς, γιατί κατὰ τὸν Πλούταρχο (Πομπήιος 28, 7) ἡ πόλη ἦταν λείψανδρος τότε, διέθετε ὅμως «γῆν πολλὴν καὶ ἀγαθὴν»¹⁹.

Ἡ ἐγκατάσταση ὡστόσο αὐτὴ δὲν εὐδοκίμησε γιατί, παρόλα τὰ μέτρα τοῦ Πομπηίου νὰ ἀπομακρύνῃ τοὺς πειρατῆς ἀπὸ τίς παλιές τους συνθήκες καὶ νὰ τοὺς ἐξοικίωσῃ μὲ τὴν ἀπλὴ ἀγροτικὴ ζωὴ, οἱ γενικὰ κακὲς οἰκονομικὲς συνθήκες τῆς περιόδου καὶ ἴσως καὶ ὁ χαρακτήρας τους, τοὺς ὤθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη καὶ νὰ ξαναβροῦν τὸ παλιό τους ἐπάγγελμα²⁰.

Ἔτσι τὸ 44 π.Χ. ἡ δημογραφικὴ κατάσταση τῆς πόλεως ἦταν ἡ ἴδια μὲ κείνη πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν πειρατῶν. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ φυσικὰ ἄλλα εὐρύτερα πολιτικὰ σχέδια ὤθησαν τὸν Καίσαρα νὰ ἰδρῦσῃ μιὰ ρωμαϊκὴ ἀποικία στὴν ὁποία ἐγκατέστησε ἀπελευθέρους, ὅπως στὴν Κόρινθο²¹. Ἡ εὐφορὴ γῆ τῆς, πού μοιράστηκε στοὺς νέους ἀποίκους, ἄρχισε νὰ καλλιεργῆται καὶ νὰ ἀποδίδῃ καρπούς²². Ἡ νομισματοκοπία τῆς, πού εἶχε διακοπῆ τὸ 146 π.Χ., ἐπαναδραστηριοποιεῖται καθὼς ἡ πόλη κόβει μετὰ τὸ 44 π.Χ. νομίσματα πού, ἂν δὲν συνιστοῦν μιὰ ἀπόδειξη πλοῦτου, μαρτυροῦν ὡστόσο μιὰ σχετικὴ οἰκονομικὴ ἀκμὴ. Τὴν ἴδια ἐντύπωση μᾶς

19. Στράβων VIII, 7, 5=C 388. XIV, 3, 3=C 665: «Δύμην λειπανδρήσασαν». Ἄππιανός, *Bell. Mithr.*, 96. Πλούταρχος, *Πομπήιος*, 28, 5-7. *Vell. Pat.*, II, 32, 4. Δίων Κάσσιος XXXVI, 37, 6. *Serv. στα Verg. Georg.*, 4, 127. *Πρβ. J. A. O. L a r s e n*, (ὄπ.π., ὅπ.σ. 12), 523. *M. G e l z e r*, *Pompeius* 1983 (φωτομ. ἀνατύπωση τῆς β' ἐκδόσεως τοῦ 1959), 72. Γιὰ τὴ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ πού ἦταν ἐνδημικό, πανελλήνιο φαινόμενο ἤδη τὸ 2ο π.Χ. αἰ. βλ. *Πολύβιος* XXXVI, 17, 5 *πρβ. καὶ R. B a l l a d i é*, *Le Peloponnèse de Strabon*, Paris, CUF 1980, 318-321.

20. *Cic., ad. Att.* XIV, 1. Ἔνας στίχος τοῦ *Lucanus Bel. Civ.*, V, 635-636) ὑπαινίσσεται τὴν ἀναβίωση τῆς πειρατείας στὴν παραπάνω περίοδο· οἱ πειρατῆς τῆς Δύμης ἢ οἱ ἀπόγονοί τους δὲν μνημονεύονται στὸ παραπάνω χωρίο ἀλλὰ ἡ μαρτυρία τοῦ *Κικέρωνα* (ὄπ.π.) εἶναι σαφὴς καὶ δὲν ὑπάρχει κανεὶς λόγος νὰ ἀμφισβητηθῇ. *Πρβ. H. A. O r m e r o o d*, *Piracy in the Ancient World*, 1978 (ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1924) 249-250. *M. H a d a s*, *Sextus Pompey*, 37. *A l o i s D r e i z e h n t e r*, «*Pompeius als Städtegründer*, *Chiron* 5, 1975, 243.

21. Πλίνιος, *Hist. Nat.*, IV, 5, 13. Στράβων XIV, 3=C 665.

22. Ὁ *M. C h e v a l l i e r* σὲ μιὰ πολὺ σύντομη ἀνακοίνωση στὸ BCH ἐπεσήμανε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ρωμαϊκοῦ κτηματολογίου στὴ Δύμη. Ἡ πιὸ ἐπισταμένη μελέτη τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν καὶ τῶν ἀεροφωτογραφιῶν τῆς περιοχῆς μᾶς ὀδήγησε στὸν ἐντοπισμὸ τεσσάρων διαφορετικῶν κτηματολογίων πού θὰ παρουσιασθοῦν σὲ προσεχῆς τεῦχος τοῦ γαλλικοῦ περιοδικοῦ *Dialogues d' histoire Ancienne* τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Besançon.

δίνουν τὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα πού, ὄντας σπανιότατα στὴν προηγούμενη περίοδο, πολλαπλασιάζονται μετὰ τὸ 44 π.Χ. καὶ δὲν περιλαμβάνουν μόνον ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές²³.

Ὡστόσο, λίγο ἀργότερα, στὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου, ἡ Δύμη ἔχασε τὴν ἀνεξαρτησία της καὶ προσαρτήθηκε στὴ νέα πανίσχυρη ἀποικία τῆς Πάτρας²⁴ ἢ νομισματοκοπία τῆς πόλεως διακόπτεται ἀπότομα καὶ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὶς ἄλλες πηγές τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου²⁵. Τὰ αἴτια τῆς προσαρτήσεώς της στὴν Πάτρα μᾶς εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστα. Ἡ ἱστορία τῆς Δύμης εἶναι πράγματι πολυκύμαντη αὐτὴ τὴν περίοδο καὶ ἡ κατάληξή της θὰ λέγαμε μοιραία.

Ἡ ἱστορία τοῦ Αἰγίου δὲν γνώρισε ἀσφαλῶς τὶς ἔντονες διακυμάνσεις τῆς Δύμης, παρουσιάζει ὅμως μεγάλο ἐνδιαφέρον λόγῳ τοῦ λαμπροῦ παρελθόντος τῆς πόλεως²⁶. Τὸ Αἶγιο, πού ἦταν τὸ θρησκευτικὸ καὶ πολιτικὸ κέντρο τοῦ κοινοῦ στὰ χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας, διατηροῦσε μιὰ ἀδιαμφισβήτητη ὑπεροχὴ καὶ ὄχι μόνον ἠθικὴ, ἀπέναντι σὲ ὅλες τὶς ἀχαϊκὲς πόλεις καὶ τὸ κῦρος του ξεπερνοῦσε φυσικὰ τὰ στενὰ ὄρια τῆς συμπολιτείας. Ἡ πόλη, πού δὲν φαίνεται νὰ ἐπλήγη ἰδιαίτερα κατὰ τὸν ἀρχαῖκὸ πόλεμο, ἐξακολουθεῖ νὰ κόβη ἄτακτα σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο μικρὰ χάλκινα νομίσματα πού μοιάζουν μὲ ἐκεῖνα τῆς Πάτρας καὶ δὲν στεροῦνται παντελῶς κάποιας οικονομικῆς σημασίας²⁷. Τὸ Αἶγιο φαίνεται πὼς διαθέτει ἀκόμη ἀρκετὲς

23. Ὁ ἀποικισμὸς τῆς Δύμης ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ ρωμαϊκοῦ ἀποικιακοῦ τύπου νομίσματα πού ἡ πόλη κόβει αὐτὴ τὴν περίοδο (βλ. M. A m a n d r y, RN 23, 1981, 45-67) καὶ τὶς ἐπιγραφὲς τῶν ὁποίων ἡ πλειονότητα εἶναι λατινικὲς (βλ. R i z a k i s, Études I ἀρ. 20-54. Τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας ἰδρύσεως συζητοῦν οἱ Rizakis ὁπ.π., II, 238-241 καὶ κυρίως P. Amandry, ὁπ.π., 54-55. Γιὰ τὴν προέλευση τῶν ἀποίκων, βλ. R i z a k i s, ὁπ.π., 240-242.

24. Γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς ἀποικίας τῆς Πάτρας καὶ τὰ διάφορα προβλήματα βλ. M e y e r, Patrai, στήλη 2209-2214 καὶ R i z a k i s, Études II, 244-261.

25. Ὁ Πausanias (VII, 17, 5) τοποθετεῖ, ἐσφαλμένα, τὸ γεγονός στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Αὐγούστου· γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. R i z a k i s, Études II, 262-264, καὶ M. A m a n d r y, RN 23, 1981, 58-65.

26. Τὸ Αἶγιον ἀντικαθιστᾷ τὴν Ἑλίκη, ὡς πρωτεύουσα τοῦ Κοινοῦ, μετὰ τὴν καταστροφὴ της τὸ 373 π.Χ. Παρόλο πού ἡ πόλη δὲν ἦταν ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη τοῦ δευτέρου Κοινοῦ τὸ 281/0 π.Χ. πολὺ σύντομα (τὸ ἔτος 275 π.Χ.) ἐπανῆλθε ὡς κοινοτικὴ πρωτεύουσα (Πολ. II, 41, 11-12). Πρβ. B. B a i e r, Studien zur achaischen Bundes Verfassung, Würzburg 1886. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ἰδιαίτερα A. A y m a r d, «Le Zeus fédéral achaien Hamarios-Homarios», Mélanges Navarre 1935, 453-470. Τοῦ ἴδιου, «Le rôle politique du sanctuaire fédéral achaien», Mélanges Franz Cumont 1936, 1-26. Πρβ. καὶ L a r s e n, Fed. States, 84, 87 καὶ ὑποσ. 3.

27. Πρόκειται γιὰ κοπὲς μικρῆς ἀξίας καταρχὴν ἡμιοβελίων Πρβ. P. G a r d n e r, BMC Pelopon., 18-19, ἀρ. 1-10 καὶ πίν. IV, 12-16; SNG Cop. (Phliasia-Laconia) ἀρ. 134-137. Ὁ P. G a r d n e r (ὁπ.π., σ. XXXII) παρατήρησε ὅτι τὰ νομίσματα τοῦ Αἰγίου προδίδουν τὴν ἐπίδραση τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Ὁμαγυρίου.

πηγές πλούτου, ἔτσι ὥστε νὰ ἐγκατασταθοῦν σ' αὐτό, στὸ α' τέταρτο τοῦ Ιου π.Χ. αἰ., Ἴταλοι negotiatores²⁸. Στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων ἐμφυλίων πολέμων φαίνεται ἐπίσης ὅτι ταλαιπωρήθηκε λιγότερο ἀπὸ τὴν γειτονικὴ Πάτρα, ἔτσι ὥστε ὁ Στράβων τὸ βρίσκει ἀκόμα ἀκμαῖο καὶ παραδίδει ὅτι «ικανῶς οἰκεῖται»²⁹.

Ὡστόσο ἡ παρακμὴ τοῦ Αἰγίου, ἀν καὶ δὲν ἐγγίζει τὰ θλιβερά ὄρια τῆς Δύμης, εἶναι ἀδιαμφισβήτητη καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀφείλεται στὶς γενικὲς κακὲς οἰκονομικὲς συνθήκες, ἀλλὰ καὶ στὴ νέα, ἀσφαλῶς, πολιτικὴ ἰσορροπία ποὺ ἐπέβαλε ἡ Ρώμη στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας μετὰ τὸ 146 π.Χ. Τὸ Αἶγιο δὲν παίξει πλέον πρωτεύοντα ρόλο καὶ δὲ θὰ ἦταν ἴσως ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς ὅτι δὲν παίξει κανένα ρόλο. Ὁ παραγκωνισμὸς τοῦ ἀπὸ τὴ Ρώμη γίνεται κατανοητός, ἀν σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ἡ πόλη αὐτὴ, στὴν ὁποία βρίσκονταν τὰ ἱερά τῶν θεῶν προστατῶν τῆς Συμπολιτείας, θύμιζε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη τὸ ἐνδοξο παρελθὸν τῆς Ἀχαΐας καὶ τόνωνε τὴν ἰδέα τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ἀχαϊκοῦ πατριωτισμοῦ.

Ἀσφαλῶς ἡ περίπτωσις τῆς Πάτρας δὲν εἶναι μόνον ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ πόλη δοκιμάστηκε ἰδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τῆς Συμπολιτείας μὲ τὴ Ρώμη· ὁ Πολύβιος περιγράφει τὶς εἰκόνες πανικοῦ καὶ φρίκης ποὺ ἐπακολούθησαν μετὰ τὴν ἀγγελία τῆς ἤττας· ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως, φοβούμενο τὴ ρωμαϊκὴ ἐκδίκησις, τὴν ἐγκατέλειπε πρόσκαιρα καὶ κατέφυγε στὶς γύρω περιοχὲς γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια, ὅπως εἶχε ἐξἄλλου πράξει καὶ σὲ παλαιότερες περιόδους³⁰. Δὲν ὑπάρχει

28. J. B i n g e n, «Inscriptions d' Achaie», BCH 78, 1954, 82-85. Πρβ. καὶ R i z a - k i s, Études I ἀρ. II καὶ II, 40-41. Οἱ negotiatores τοῦ Αἰγίου πρέπει νὰ ἔχουν στενὴ σχέση μὲ αὐτοὺς τοῦ Ἄργους. Πρβ. V a n B e r c h e m, «Les Italiens d' Argos et le déclin de Délos» BCH 86, 1962, 305-313 καὶ ὁπ.π., 87, 1963, 322-324. Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Ἄργους εἶναι λίγο προγενέστερη αὐτῆς τοῦ Αἰγίου.

29. Στράβων VIII, 7, 5=C 387.

30. Καταρχὴν ἡ πόλη ποὺ πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὶς πρῶτες συγκρούσεις ἀπώλεσε ἓνα ὁλόκληρο στρατιωτικὸ τμήμα στὴ Φωκίδα: Πολ. XXXVIII, 16, 4-9. Πρβ. καὶ ὁπ.π. XXXIX, I, II. Ὁ Πολύβιος (ὁπ.π. 16, 7) περιγράφει μὲ δραματικὸ τόνο τὸν πανικὸ ποὺ κατέλαβε τοὺς ἐπιζῶντες κατοίκους τῆς Πάτρας μετὰ τὴν παραπάνω ἀποτυχία γιατί αὐτοὶ φοβοῦνταν, περισσότερο ἀπὸ τοὺς κατοίκους κάθε ἄλλης πόλεως, τὴ ρωμαϊκὴ ἐκδίκησις. Ἡ πόλη βρισκόταν, κατὰ τὸν ἴδιο συγγραφέα, σὲ πιὸ ἀθλια θέσις ἀπὸ τὶς ἄλλες πόλεις τῆς Πελοποννήσου καὶ ἡ ἀπογοήτευσίς ἢ ὁ φόβος ὀδηγοῦσε τοὺς κατοίκους τῆς συχνὰ στὴν αὐτοκτονία ἢ τὴ φυγὴ (Πολύβιος XXXVIII, 16, 4. Πρβ. F. W. W a l b a n k, A Historical Commentary on Polybius III, 1979, 713). Ὁ Πausanias (VII, 18, 4) ἐσφαλμένα συνδέει τὸ παραπάνω γεγονὸς μὲ τὴν περίοδο ποὺ ἀκολουθεῖ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Γαλατῶν. Γιὰ τὴν ἀντίφασιν αὐτὴ ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα βλ. F. B u r s i a n, Geographie von Griechenland II, 326.

λοιπόν καμιά ἀμφιβολία πώς ἡ οἰκονομική καὶ δημογραφική κατάσταση τῆς πόλεως, γύρω στὸ 146, εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ χειρότερη ἀπὸ ἐκείνη τῆς Δύμης καὶ τοῦ Αἰγίου, ἀλλὰ φαίνεται πὼς ἔχει περιορισμένη διάρκεια.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ Πάτρα φαίνεται πὼς εὐνοεῖται ἀπὸ τὴν νέα ἰσορροπία δυνάμεων ποὺ δημιουργεῖται μετὰ τὸ 146 στὴν Β. Πελοπόννησο. Κατ' ἀρχὰς ἡ καταστροφή τῆς Κορίνθου ἐπέβαλε τὴ χρησιμοποίηση τοῦ λιμανιοῦ τῆς γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ἰταλία σὲ μιὰ περίοδο ποὺ αὐτὴ ἄρχισε νὰ γίνεται ἰδιαίτερα ἔντονη· διπλωμάτες, πολιτικοί, ἐξόριστοι, ταξιδιωτὲς, ἐπιχειρηματίες καὶ ἔμποροι ἔπαιρναν τώρα τὸν ταχύτερο καὶ λιγότερο ἐπικίνδυνο δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε πρὸς τὴν Ἀνατολή διὰ μέσου τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου.³¹

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀναδιοργανωθεῖσα συμπολιτεία εἶχε ἀσφαλῶς ἀνάγκη ἐνὸς νέου κέντρου, ἀπ' ὅπου οἱ κοινοτικὲς ἀρχές, ποὺ ἐλέγχονταν καλύτερα ἀπὸ τὴ Ρώμη, μπορούσαν νὰ διευθύνουν καὶ κυρίως νὰ ἐλέγχουν τὴ δραστηριότητα τῶν πόλεων· γιὰ τὸ ρόλο αὐτὸ ἡ Πάτρα συγκέντρωνε ὅλες τὶς προϋποθέσεις καθὼς βρισκόταν στὸ κέντρο τῶν ὁρίων τῆς νέας συμπολιτείας καὶ ἡ θέση τῆς προσφερόταν καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη γιὰ μιὰ ταχεῖα ἀπευθείας σύνδεση μὲ τὴ Ρώμη.³²

Ἡ προαγωγή τῆς Πάτρας σὲ κέντρο τῆς συμπολιτείας ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ μερικὰ ἔμμεσα στοιχεῖα. Στὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ τοῦ Q. Fabius Maximus στοὺς Δυμαίους φαίνεται πὼς ἡ πόλη ὑπῆρξε τὸ ἐπιτελικὸ κέντρο τοῦ ἀνθυπάτου, ἀπ' ὅπου μὲ τὸ συμβούλιό του καὶ πιθανώτατα μὲ ἓνα μέρος τῶν συνέδρων τῆς Δύμης, ποὺ εἶχαν καταφύγει σ' αὐτήν, ὀργάνωσε καὶ κατηύθυνε τὰ σχέδια καταστολῆς τῆς ἐξεγέρσεως. Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ δὲ φαίνεται νὰ ὑπαγορεύτηκε μόνον ἀπὸ τὴ γειννίασὴ τῆς πρὸς τὴ Δύμη, ἀλλὰ ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ιδιότητάς τῆς ὡς κέντρου τῆς Συμπολιτείας, γιὰ τὴ προφανῶς ὁ ἀνθύπατος θὰ ἐπεδίωξε μὲ τὴν μετάβασή του ἐκεῖ νὰ ἐξασφάλισι σὲ μιὰ πρώτη φάση τὴ νομιμοφροσύνη τῶν ἀρχῶν τοῦ κοινοῦ.³³

Σὲ μιὰ ἐπιγραφή τῆς Ὀλυμπίας, ποὺ χρονολογεῖται λίγα χρόνια νωρίτερα, γύρω στὰ 122 π.Χ., γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐνὸς ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Γαλατῶν, τοῦ ὁποῦ ἡγεῖτο ὁ ὑπατος Gn. Domitius. Ἐπικεφαλῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ, στὸν ὁποῖον παίρνουν μέρος 12 πόλεις τῆς παλιᾶς Ἀχαΐας καὶ 6 ἀρκαδικές, εἶναι ὁ Πατρεὺς

31. Bl. J. Rougé, Voyages officiels en Méditerranée orientale à la fin de la République et au premier siècle de l' Empire, REA 4, 1953, 294-300.

32. Ἡ ἰδέα τῆς προαγωγῆς τῆς Πάτρας στὴν δημοκρατικὴ περίοδο ἀνήκει στὸν S. A c c a m e (Dominio, 153-156) ἡ ἀνάλυση ὡστόσο ποὺ παρουσιάζει ὁ S c h w e r t f e g e r, Ach. Bund, 28-40, 60-61, 74-75, εἶναι πληρέστερη.

33. Syll.³, 684 στ. 10. Πρβ. M e y e r, Patrai, στήλη 2208 καὶ Schwertfeger, Ach. Bund, 61.

Δάμων³⁴. Τὸ γεγονός δὲ φαίνεται νὰ εἶναι τυχαῖο. Τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα συγκεντρώθηκε προφανῶς στὴν Πάτρα ποὺ ἦταν ταυτόχρονα τὸ κέντρο τῆς συμπολιτείας καὶ τὸ μοναδικὸ λιμάνι διεκπεραιώσεως πρὸς τὴν Ἱταλία.

Ἴσως χάρις στὸ νέο κοινοτικὸ της ρόλο ἡ πόλη ἀναπτύσσει στὴν ἴδια περίπου περίοδο πολλὲς πολιτικὲς δραστηριότητες καὶ πρωτοβουλίες ποὺ ξεπερνοῦν τὰ ὄρια τῆς Πελοποννήσου καὶ συμβιβάζονται μὲ τὴν ὑπαρξὴ κάποιου διεθνoῦς κύρους³⁵. Δυστυχῶς ὁμως οἱ παραπάνω ἐνδείξεις δὲν εἶναι διαφωτιστικὲς ὅσον ἀφορᾷ, στὸ ἀκριβὲς καθεστῶς τῆς πόλεως σ' αὐτὴ τὴν περίοδο, ἂν δηλαδὴ ἦταν *civitas libera foederata* ἢ ἀπλῶς *stipendiaria*· αὐτὸ φυσικὰ δὲν ἐμπόδισε τοὺς νεώτερους ἱστορικοὺς νὰ διατυπώσουν, στηριζόμενοι καὶ σὲ μεταγενέστερες πληροφορίες, πολὺ ἐνδιαφέρουσες ὑποθέσεις.

Ἡ *Accame*³⁶ διαπίστωσε εὐστοχα μιὰ σύγχυση ποὺ ὑπάρχει σὲ δύο χωρία τοῦ Ἀππιανοῦ (B.C., I., 79) καὶ τοῦ Πλουτάρχου (Σύλλας, 27) ποὺ ἀναφέρονται στὴ μεταφορὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Σύλλα, μετὰ τὸ πέρασ τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου, στὴν Ἱταλία· ὁ πρῶτος μνημονεῖ ὡς λιμένα ἐπιβιβάσεως τὴν Πάτρα· ὁ δεῦτερος τὸ Δυρράχιο· ἐπὶ πλέον ὁ Ἀππιανὸς κλείνει τὴν ἀφήγησή του μὲ τὴν ἐνδιαφέρουσα πληροφορία ὅτι ὁ Σύλλας παρεχώρησε τὴν ἀτέλεια γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του στὸ Πρίντεζι, λιμάνι στὸ ὁποῖο κατέπλευσε ὁ στόλος του μετὰ τὸν διάπλου τῆς Ἀδριατικῆς. Ὁ Ἱταλὸς ἱστορικὸς ὑποθέτει ὅτι ὑπάρχει κάποια σύγχυση στὸ χωρίο τοῦ Ἀππιανοῦ, γιατί ἡ ἀτέλεια ποὺ ἀναφέρει δὲν μπορεῖ νὰ παραχωρήθηκε στὸ Πρίντεζι, ποὺ ἦταν ἤδη *municipium* μετὰ τὸν συμμαχικὸ πόλεμο κι' ἐπομένως δὲν πλήρωνε φόρους. Ἡ *Accame* ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἐν λόγω προνόμιο παραχωρήθηκε στὴν Πάτρα ὡς ἀνταμοιβὴ γιὰ τὶς ὑπηρεσίες της, ἀλλὰ τῆς ἀφαιρέθηκε ἀργότερα ὅταν ἡ Ἀχαΐα ἔγινε ξεχωριστὴ ἐπαρχία ἀπὸ τὸν Καίσαρα³⁷. Ἡ

34. Ὁ πρῶτος ἐκδότης E. K u n z e, (ὄπ.π., ὑποσ. 4, σ. 164) χρονολογεῖ τὴν ἐπιγραφή στὸ ἔτος 122 π.Χ. «als die einzig mögliche Erklärung» ἀντίθετα ὁ L. M o r e t t i, R F I C 93, 1965, 282 προτιμᾷ μιὰ πολὺ ὑψηλότερη χρονολογία γύρω στὰ 190 π.Χ. Τελευταῖα ὁ S c h w e r t f e g e r (Ach. Bund, 29-38) ἐπανερχεται στὴ χρονολογία τοῦ Kunze καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν στηρίξει ἐπικαλούμενος καὶ ἄλλες ἐνδείξεις.

35. Γύρω στὰ 130 π.Χ. ἀποστέλλει μαζὶ μὲ τὸν γειτονικὸ Κλείτορα διαιτητὲς στὴ Δημητριάδα βλ. IG V 2, 367. Γιὰ τὸ κείμενο βλ. L. R o b e r t, BCH 50, 1926, 482 κέ. (=Opera minora selecta I, 1969, 46 κέ.). F. S t ä h l i n, MDAI(A) 54, 1929, 201 κέ. (γιὰ τὴν χρονολογία). Κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ R. B e r n h a r d t (Polis und römische Herrschaft in der späten Republik (149-31 v. Chr.) 1985, 240 καὶ ὑποσ.) τὸ δικαίωμα ἀποστολῆς δικαστῶν τὸ διατήρησαν μετὰ τὸ 146 π.Χ. τόσο οἱ *civitates liberae* ὅσο καὶ οἱ *stipendiariae*. Ἡ Πάτρα ἀναγνωρίζει μαζὶ μὲ πολλὲς ἄλλες Πελοποννησιακὲς πόλεις (γύρω στὸ 81 π.Χ.) τὴν ἀσουλία τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐκάτης τῆς Στρατονίκειας: OGIS 441 στ. 194.

36. A c c a m e, *Dominio*, 153-156.

37. Ἀππιανὸς B.C. I, 79: «δεξαμένων δ' αὐτὸν ἀμαχεὶ τῶν βρεντεσιῶν, τοῖσδε μὲν ὑστερον ἔδωκεν ἀτέλειαν, ἦν καὶ νῦν ἔχουσιν, αὐτὸς δ' ἀναστήσας τὸν στρατὸν ἤγεν ἐς τὰ

πρωτότυπη αυτή θεωρία του Accame δὲν ἔτυχε, καθὼς στρεφίται ἀπὸ ἀντικειμενικὰ δεδομένα, τῆς ἀποδοχῆς τῶν εἰδικῶν³⁸.

Πολὺ περισσότερο ἀξιόλογη εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη μας, μιὰ μεταγενέστερη φιλολογικὴ μαρτυρία ποὺ δὲν διέφυγε φυσικὰ τῆς προσοχῆς τοῦ Accame. Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ ρήτορα μὲ τὸν Sulpicus (Ad. Fam. XIII, 19, 2) ἀποκαλύπτει τὴν παρουσία στὴν πόλη, γύρω στὰ 46 π.Χ., ἐνὸς πολιτικοῦ ἐξορίστου τοῦ C. Maenius Gemellus³⁹. Τὸ δικαίωμα τῆς Πάτρας νὰ δέχεται πολιτικούς ἐξορίστους ἐπιβεβαιώνει, κατὰ τὸν Accame, τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ Πάτρα ἦταν *civitas foederata* ἢ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ἴδιο δικαίωμα εἶχαν καὶ οἱ *civitates liberae*⁴⁰. Δὲν ἀποκλείεται, λοιπόν, ὅτι στὴν περίοδο αὐτὴ τουλάχιστον, ἡ πόλη ποὺ ἐμφανίζεται τόσο συχνὰ στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κικέρωνα νὰ εἶχε κάποιο εἰδικὸ status. Δυστυχῶς ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθῆ ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἢ καὶ μεταγενέστερες πηγὲς ποὺ τηροῦν μιὰ ἀδικαιολόγητη σιωπὴ ἄκόμα καὶ στὴν πλούσια ἀλληλογραφία τοῦ Κικέρωνα μὲ φίλους καὶ ἐμπιστοὺς του στὴν Πάτρα κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο 50-44 π.Χ. δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀναφορὰ ἢ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸ καθεστῶς τῆς πόλεως⁴¹. Ἡ ἴδια σύγχυση παρατηρεῖται καὶ στὶς ἄλλες πηγές.

πρόσω». Ὁ Accame (Dominio, 154) ὑποψιάζεται ὅτι τὸ «τοῖςδε» ἀναφέρεται στοὺς Πατρεῖς.

38. Ὁ Walbank, JRS 37, 1947, 205 τὴν χαρακτηρίζει «*hazardous hypothesis*». Τέλος ὁ Bernhard (Imperium, 119 ὑποσ. 166), ἐνῶ θεωρεῖ ὅτι ἡ ὑπόθεση αὐτὴ «*ist mit einiger Sicherheit falsch*», καταλήγει ὡστόσο στὸ ἀντιφατικὸ συμπέρασμα ποὺ ἐπιδοκιμάζει τὴ θέση τοῦ Accame: «*Bei gegenwärtigen Stand der Quellen scheint es daher das Beste, die Konjektur Accames, o.c., S. 153-155, an Appian, b.c. 1, 79, zu akzeptieren und auf Patrai anstatt auf Brundisium bezogene ἀτέλεια Verleihung der libertas et immunitas zu deuten*». Πρβ. καὶ Schwertfeger, Ach. Bund, 61 ὑπόσημ. 135.

39. Ὁ Gemellus, ρωμαῖος πατρίκιος, καταδικάστηκε τὸ ἔτος 53/52 π.Χ. γιὰ τὴν ἀπόπειρά του νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ὑπατεία. Ἐξορίστηκε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ Μυτιλήνη, στὴν Ἀθήνα καὶ τέλος στὴν Πάτρα (Cic. ad. Fam. XIII, 19, 2. Πρβ. Münzer, RE στὴ λέξη Gemellus στήλη 253 ἀρ. 20).

40. Γιὰ τὸ δικαίωμα τῶν ἐλευθέρων πόλεων νὰ δέχονται πολιτικούς ἐξορίστους (βλ. L. Hartmann, De exilio apud Romanos inde ab initio bellorum civilium usque Severi Alexandri principatum, 1887, 6, et W. Henze, De civitatibus liberis, 1892, 7 καὶ Bernhardt, Imperium, 99. Κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ E. L. Grasmück (Exilium: Untersuchungen zur Verbanung in der Antike, 1978, 127) οἱ ἐξορίστοι μποροῦσαν κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς περιόδου τῆς Δημοκρατίας, νὰ ἐπιλέξουν τὴν πόλη τῆς παραμονῆς τους ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ἦταν *civitas libera* ἢ *stipendiaria*. Ὁ Accame (Dominio, 153) υἱοθετεῖ τὴν ἀποψη τοῦ Mommsen Römische Geschichte III, 1, 48 κ.ε. καὶ Römische Staatsrecht III³ 1, 49, ποὺ θεωροῦσε ὅτι τὸ δικαίωμα νὰ δέχονται ἐξορίστους εἶχαν μόνο οἱ *civitates foederatae*.

41. Πρόκειται κατεξοχὴν γιὰ τὸν πολὺ ἐμπιστο ἀπελεύθερο γραμματέα του Tiro καὶ τὸν πελάτη-φίλο του Manius Curius «*qui in Patris negotiatur*», τὸν C. Maenius Gemellus

Ἡ νομισματοκοπία π.χ. ἀργυρῶν νομισμάτων, ποὺ ἐπιχειρήθηκε νὰ συνδεθῆ μετὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς εἰδικοῦ καθεστῶτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῆ μετὰ μεγάλη ἀκρίβεια σὲ μιὰ συγκεκριμένη περίοδο, ὅπως ὑπέθετε ὁ Accame⁴², δηλαδή, μετὰ τὸν μιθριδατικὸ πόλεμο καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τῆς Ἀχαΐας σὲ ἐπαρχία ἀπὸ τὸν Καίσαρα· ἀντίθετα, φαίνεται ὅτι ἀπλώνεται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς περιόδου ποὺ ἀκολουθεῖ μετὰ τὸ 146 π.Χ.· τὸ γεγονός αὐτὸ δὲ δικαιολογεῖ βέβαια τὴ βεβιασμένη ὑπόθεση ἄλλων εἰδικῶν ποὺ συνδέουν τὸ προνόμιο αὐτὸ μετὰ ἕνα εἶδος αὐτονομίας πού, κατὰ τὴν ἀποψή τους, παρεχωρήθη στὴν πόλη ἀπὸ τὴ Σύγκλητο μετὰ τὸ 146, ἐξ αἰτίας τῆς στρατηγικῆς τῆς θέσεως καὶ τῆς γειτνιασεῶς τῆς μετὰ τὴν Ἰταλία⁴³. Ἡ γνωστὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἀνθυπάρχου τῆς Μακεδονίας στοὺς Δυμαίους δὲ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ Πάτρα εἶχε κάποια διαφορετικὴ νομικὴ ὑπόσταση ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες πόλεις τῆς Ἀχαΐας· εἶναι βέβαιο λοιπὸν πῶς καὶ αὐτὴ ἦταν φόρου ὑποτελής. Τὸ νομικὸ αὐτὸ καθεστῶς δὲν ἀποκλείει φυσικὰ οἰαδήποτε περιστασιακὴ ρωμαϊκὴ εὐνοία ποὺ ὀφείλεται σὲ ἐκάστοτε λεπτοὺς πολιτικοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ δὲν μπορούσε νὰ ἔχη ἀσφαλῶς μόνιμο χαρακτῆρα, γιὰ εἶναι γνωστὸ πῶς ἡ Ρώμη εἶχε τὸ δικαίωμα εἴτε νὰ ἐπισημοποιήσῃ μιὰ εὐνοϊκὴ καὶ φιλικὴ πολιτικὴ εἴτε νὰ τὴν ὑποκαταστήσῃ καὶ μετὰ ἐχθρικὴ ἀκόμα, ἂν αὐτὸ ἐπιβάλλοταν ἀπὸ τὸ εὐρύτερο πολιτικὸ της συμφέρον⁴⁴.

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις δὲν ἀναιροῦν φυσικὰ τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἀποκτᾶ ἡ πόλη στὴν παραπάνω περίοδο, ἡ ὁποία δὲν περιορίζεται βέβαια στὸν πολιτικὸ μόνον χῶρο· γιὰ τὴν ἐντυπωσιακὴ νομισματοκοπία τῆς καὶ τὰ πλούσια ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα μαρτυροῦν μιὰ ταχεῖα οἰκονομικὴ ἀνάκαμψη, μετὰ τὴν περίοδο τῆς πολεμικῆς κρίσεως, ποὺ συνεχίζεται, εἶναι ἀλήθεια μετὰ διακοπές, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς δημοκρατικῆς περιόδου.

Ἡ νομισματοκοπία τῆς Πάτρας, ποὺ εἶναι ἡ πιὸ πλούσια τῆς Ἀχαΐας, περιλαμβάνει χάλκινα ἀλλὰ καὶ ἀργυρὰ νομίσματα ποὺ κόβονται περιστασιακά, εἶναι ἀλήθεια, καὶ συνιστοῦν ἕνα σπάνιο φαινόμενο αὐτὴ τὴν περίοδο⁴⁵· τὸ γεγονός πῶς σὲ ὅλη τὴν Πελοπόννησο μόνον ἡ Μεσσηνία ποὺ γνωρίζ-

καὶ τοὺς Πατρεῖς φίλους τοῦ Λύσωνα καὶ τὸ γιὰ τὸν Ἀσκλάπωνα. Wm. C. McDermott, «Manius Curius», *The Classical Weekly* 49, 1947/48, 179-184 καὶ τοῦ Ἰδίου, «M. Cicero and M. Tiro», *Historia* 21, 1972, 271-286 (ὅπου καὶ οἱ παραπομπές στὴν προγενέστερη σχετικὴ βιβλιογραφία).

42. Accame *Dominio*, 155.

43. Βλ. P. Gardner, *BMC Pelopon.*, σ. XXXI. Ὡστόσο καὶ ἡ ἀποψη τοῦ Bernhardt (*Imperium* 119 ὑποσ. 166) ὅτι ἡ Πάτρα δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἐλεύθερη μετὰ τὸ 146 π.Χ., ἐπειδὴ εἶχε λάβει ἐνεργὸ μέρος στὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ρώμης (βλ. παραπάνω ὑποσ. 30) εἶναι ἐντελῶς ὑποθετικὴ.

44. Πρβ. Karl Christ, *Römische Geschichte*, Darmstadt 1980³, 73-89 μετὰ βιβλιογραφία.

45. P. Gardner, *BMC Pelopon.*, 22-23 ἀρ. 115 καὶ πίν. IV.4-V.9. SNG Cop. (Phliasia-Laonia) ἀρ. 156-164. M. Thompson, «A hoard of greek federal silver»,

ζει κάποια οικονομική άνθηση, κόβει άργυρά νομίσματα στην ίδια περίοδο, δείχνει πώς και η νομισματοκοπία της Πάτρας δέν μπορεί να είναι ήσσοнос οικονομικής σημασίας⁴⁶.

Τά άρχαιολογικά εύρηματα ενισχύουν την έντύπωση της οικονομικής άκμης. Το μικρό πόλισμα της έλλημιστικής περιόδου, που άρχίζει να έπεκτείνεται τώρα προς τη θάλασσα, διακοσμείται με μεγάλα κτίρια και ή ίδια έντύπωση πλούτου δίδεται από τις φροντισμένες ταφικές κατασκευές με πλούσια κτερίσματα και μιá σειρά έπιτυμβίων στηλών έξαιρητικής ποιότητας. Η χρονολόγηση τών νεκρικών αυτών κοσμημάτων και μαζί και τών ταφών στο γ' τέταρτο του 2ου π.Χ. αί. άποδεικνύουν, κατά την άποψη του μελετητή τους⁴⁷, την ύπαρξη ένός ή περισσοτέρων έργαστηρίων παραγωγής χρυσών αντικειμένων, προορισμένων άποκλειστικά για τό στολισμό τών νεκρών άπό τη μορφολογική άποψη, ύπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στο άρχαίο αυτό έργαστήριο και την ίταλική έλλημιστική παράδοση. Η συγγένεια αυτή έπιβεβαιώνει την ύπαρξη στενών σχέσεων της πόλεως με την Ίταλία, ιδιαίτερα μετά τό 146 π.Χ., και ενισχύει την άποψη της «συστηματικής» χρησιμοποίησεως του λιμένος της για την έπικοινωνία με τη Δύση. Ο «έπιδεικτικός» και «ύπερβολικός» πλούτος αυτών τών ταφών έξ άλλου προδίδει την παρουσία μιás νέας άριστοκρατίας που, έκμεταλλεόμενη την προαγωγή της Πάτρας σε κέντρο της συμπολιτείας και τις εύνοϊκές για την πόλη γενικότερες συνθήκες, μονοπωλεί, με την ύποστήριξη άσφαλώς της Ρώμης, και τόν πλούτο και την πολιτική δύναμη⁴⁸.

Στό πρώτο μισό του επόμενου αιώνα και κατά τη διάρκεια τών έμφυλιών πολέμων ή Πάτρα, όπως έξ άλλου και όλες οι έλληνικές πόλεις, περνάει μιá

Hesperia 8, 1939, 116 κ.έ., 124 άρ. 13, 135. A. Löbbecke, NZ 26, 1908, 297 ύποσ. 105 και 106. Ο P. Gardner (δπ. π., XXXI) χρονολογούσε αυτές τις κοπές πρό του 146 π.Χ., ένω αντίθετα ό B. Head, Historia Numorum², 414 τά τοποθετούσε μετά άπό αυτή τη χρονολογία. Το σύνολο τών ειδικών άκολούθησε την γνώμη του τελευταίου νομισματολόγου. Πρβλ. R. Münsterberg, «Die Beamtennamen auf den griechischen Münzen», NZ 44, 1911, 122. Accame, Dominio, 111-112. Meyer, Patrai, στήλη 2208. Schwertfeger, Ach. Bund, 60 ύποσ. 132. Τέλος ό A. Chantaine (Chiron 2, 1972, 189 και ύποσ. 72, 73 και 74) επανέρχεται στην άποψη του Gardner, και θεωρεί ότι δύο τουλάχιστον κοπές με τις έπιγραφές: ΑΓΥΣ ΑΙΣΧΡΙΩΝΟΣ και ΔΑΜΑΣΙΑΣ πρέπει να είναι προγενέστερες του 146 π.Χ.

46. Βλ. A. Wilhelm, «Urkunden aus Messene», JÖAI 17, 1914, 64-65 και ιδιαίτερα 1-20. Για τόν ύπομνηματισμό μιás έπιγραφής άπό τη Θούρια της ίδιας περιόδου σχετική με τόν έπισιτισμό βλ. L. Robert, «Notes d'épigraphie hellénistique», BCH 52, 1928, 426-432 (=Opera minora selecta I, 1969, 108-114).

47. I. Παπαποστόλου, «Έλλημιστικοί τάφοι της Πάτρας I», ΑΔ 32, 1977, (1982), 281-348, σχεδ. 1-20 και πίν. 95-118 και του ίδιου, «Έλλημιστικοί τάφοι της Πάτρας II», ΑΔ 33, 1978, (1984), 354-385, σχεδ. 1-18 και πίν. 106-120.

48. Βλ. I. Παπαποστόλου, ΑΔ 32, 1977, (1982), 283-284 και ΑΔ 33, 1978, (1984), 382-384.

περίοδο κρίσεως πού ὀφείλεται καὶ στὶς γενικὲς κακὲς συνθήκες τῆς περιόδου καὶ στὶς κάθε εἴδους ἐπιβαρύνσεις καὶ αὐθαιρέσιες τῶν Ρωμαίων στρατηγῶν· ἔτσι δὲν εἶναι διόλου παράξενο πού ἡ πόλη μνημονεύεται σπάνια στὶς σύγχρονες πηγές καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία μόνο τῶν πολεμικῶν γεγονότων.

Ἀντίθετα ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κικέρωνα δείχνει ὅτι γύρω στὰ μέσα τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. ἡ κίνηση τοῦ λιμανιοῦ καὶ ἡ «σπουδαιότητα» τῆς πόλεως παρουσιάζουν κάποια πρωτοφανῆ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἑξαρχῆς, πού ἀντανακλοῦν τὴν οἰκονομικὴ τῆς ἀνάπτυξη. Ἡ Πάτρα χρησιμοποιεῖται συστηματικὰ σὰν σταθμὸς transit στὰ ταξίδια τοῦ ρήτορα πρὸς τὴν Ἀνατολὴ καὶ εἶναι ὁ τόπος προσωρινῆς ἢ μόνιμης κατοικίας ἐμπιστῶν του, ἐμπόρων ἢ καὶ γνωστῶν πολιτικῶν προσωπικοτήτων τῆς Ρώμης⁴⁹. Ἡ παρουσία ρωμαίων ἐπιχειρηματιῶν καὶ ἐμπόρων στὴν Πάτρα δὲν ἐκπλήσσει λόγῳ τῆς σημασίας τῆς πόλεως γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴ Δύση καὶ τὴν Ἀνατολή· ἡ ἀπουσία ἐπιγραφικῆς ἐπιβεβαιώσεως πού ἐξέπλησσε τὸν Hatzfeld ὀφείλεται ἀπλῶς καὶ μόνον σὲ σύμπτωση⁵⁰.

Ἡ περίοδος πού ἀκολουθεῖ ὡς τὸ Ἔακτιο καὶ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἑλλάδα ἀποβαίνει τὸ θέατρο τῶν πολεμικῶν προετοιμασιῶν καὶ συγκρούσεων τῶν Ρωμαίων μονομάχων γιὰ τὴν Αὐτοκρατορία εἶναι ἀπὸ κάθε ἀποψη ἀρνητικὴ. Ἔτσι ἡ Πάτρα πού καὶ στὸ παρελθὸν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο πρώτων ἐμφυλίων πολέμων εἶχε χρησιμοποιεθῆ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους στρατηγούς⁵¹, ἐπελέγη ὡς τόπος διαχειμάνσεως τοῦ πελώριου στρατοῦ τοῦ Ἀντωνίου πρὶν ἀπὸ τὸ Ἔακτιο καὶ οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ἐγκαταστάσεως ἦταν ἰδιαίτερα ὀδυνηρές⁵². Ὁ πληθυσμὸς ἐγκατέλειψε τὴν πόλη, ὅπως εἶχε πράξει καὶ 115 περίπου χρόνια ἀργότερα· ἔτσι ὅταν γύρω στὰ 16 π.Χ., ὁ

49. Ταξίδια τοῦ Κικέρωνα: τὸ ἔτος 51 π.Χ. (Cic., ad Att. V, 9, 1). Τὸ ἔτος 50 π.Χ. (Cic. δπ. π. VII, 2, 3). Τὸ ἔτος 48 π.Χ. (Cic., ad Fam., VII, 28, 2 καὶ XIII, 17, 1). Γιὰ τοὺς φίλους τοῦ Κικέρωνα στὴν Πάτρα βλ. παραπάνω ὑποσ. 41.

50. Πρβ. J. H a t z f e l f, *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique*, Paris 1919, 76.

51. Παρόλο πού οἱ πηγές σπάνια ὀνομάζουν τὶς πόλεις καὶ τὸ εἶδος τῆς συνεισφορᾶς (A. H. M. J o n e s, *The Greek City*, 321 ὑποσ. 46) καὶ τὶς περισσότερες φορὲς ἀρκοῦνται σὲ γενικὲς ἀναφορὲς σὲ εὐρύτερες περιοχὲς (Μακεδονία, Θεσσαλία, Ἀχαΐα κλπ.) δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς ὅτι καμμιά πόλη δὲν ἀποτελέσει ἐξαίρεση στὸν θλιβερὸ ἀπολογισμό. Βλ. γενικὰ J. A. O. L a r s e n, (δπ. π., ὑποσ. 12), 422-435. E. J. O w e n s, «Increasing Roman Domination of Greece in the years 48-27 B.C.», *Latomus*, 35, 1976, 726 κ.ἑ.

52. Δίων Κάσιος L, 9. Ζωναρᾶς X, 28 (τέλος). Πλούταρχος, Ἀντώνιος, 60. Γιὰ τὰ νομίσματα πού ἔκοψε μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτῆ ἡ πόλη πρὸς τιμὴ τῆς Κλεοπάτρας βλ. BMC Pelopon., σ. 23 ἀρ. 14-15. I. N. Σ β ο ρ ῶ ν ο ς, «Ἡ Κλεοπάτρα ἐν Πάτραις», Ἀκαδημαϊκῶν Ἡμερολόγιον Πατρῶν 1918, σ. 123-128.

Αὐγουστος θὰ ἰδρῦση τὴν Colonia Augusta Aroe Patrenses, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παλαιμάχους δύο λεγεῶνων, θὰ ἐγκαταστήσῃ, χρησιμοποιώντας κατὰ περίπτωσιν καὶ τὴ βία, τοὺς πληθυσμοὺς τῶν γειτονικῶν οἰκισμῶν γιατί, ὅπως φαίνεται, ἡ ἴδια ἡ πόλις δὲ διέθετε πολλοὺς κατοικοὺς⁵³.

Συνοψίζοντας θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ εἰκόνα τῶν τριῶν παράλιων πόλεων τῆς Βόρειας Πελοποννήσου ποὺ ἐξετάσαμε πάρα πάνω εἶναι ἐντελῶς διαφοροτικὴ στὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 146 ὡς τὸ Ἔκτιο. Πιὸ συγκεκριμένα: 1) ἡ Δύμη παρουσιάζει, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ ἀποτυχημένο κίνημα κατὰ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἰσορροπίας ποὺ ἐπέβαλε ἡ Ρώμη, μιὰ συνεχῆ οικονομικὴ καὶ δημογραφικὴ παρακμὴ, ποὺ διακόπτεται μὲ τεχνητὸ τρόπο, πρόσκαιρα, μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν πειρατῶν ἀπὸ τὸν Πομπήιο καὶ τῶν Ῥωμαίων ἀποίκων λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν Καίσαρα. 2) Τὸ Αἶγιον ποὺ παραμερίζεται καὶ ἀπομονώνεται κατὰ κάποιον τρόπο στὴν ἴδια περίοδο φαίνεται νὰ διατηρῆ ἀκόμα μερικὲς πηγὲς πλούτου, ἔτσι ὥστε ἡ παρακμὴ του ποὺ εἶναι σταδιακὴ, γίνεται, λιγότερο αἰσθητὴ. Ἡ συνεχῆς ὑποβάθμισις τῆς πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς σημασίας του γίνεται πρὸς ὄφελος τῆς Πάτρας. Τέλος 3) ἡ τελευταία γνωρίζει, μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη περίοδο κρίσεως γύρω στὰ 146 π.Χ., μιὰ ραγδαία καὶ χωρὶς προηγούμενον οικονομικὴ ἀνάπτυξιν ποὺ ὀφείλεται στὴ διαμορφωθεῖσα εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν πόλιν ἰσορροπία δυνάμεων καὶ ὁπωσδήποτε στὴ ρωμαϊκὴ εὐνοία ἢ ἀνάπτυξιν αὐτὴ διακόπτεται μόνο ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους.

Ἀνακεφαλαιώνοντας πρέπει νὰ τονιστῇ ὅτι ἡ Ρώμη μετὰ τὴ δυναμικὴ τῆς ἐπέμβαση στὰ πράγματα τῆς Ἀχαΐας κατὰ τὸ 146 π.Χ. ἐπέφερε πολιτικὲς καὶ διοικητικὲς ἀλλαγὰς ποὺ φαινομενικὰ ἔδιναν τὴν ἐντύπωσιν τῆς συνέχειας καὶ ἐξυπηρετοῦσαν ἔτσι θαυμάσια τὴ ρωμαϊκὴ προπαγάνδα, εὐνοῦχιζαν ὅμως ὀριστικὰ καὶ ἀμετάκλητα τὴν Συμπολιτεία καὶ τὴν καθιστοῦσαν ἀκίνδυνον γιὰ τὰ ρωμαϊκὰ συμφέροντα στὴν περιοχὴ ἔτσι δὲν εἶναι π.χ. τυχαῖο ὅτι στὸ νέο κοινὸ ἀνήκουν μικρὲς μόνον πόλεις τῶν ὁποίων ἡ διοίκησις βρίσκεται ἐπὶ πλέον στὰ χέρια τῶν πλουσίων τάξεων ποὺ ἔχουν τὴ ρωμαϊκὴ εὐνοία, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποστήριξιν σὲ περίπτωσιν ποὺ ἀπειλεῖται ἡ νέα κοινωνικὴ ἰσορροπία. Ἡ Ρώμη ἐμφανίζεται, διὰ τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Μακεδονίας ὡς ὁ ἐγγυητὴς τῆς σκιώδους ἐλευθερίας τῶν πόλεων, μοιράζοντας, ἀλλὰ καὶ ἀφαιρῶντας προνόμια κατὰ περίπτωσιν καὶ μὲ ἀποκλειστικὸ γνῶμονα τὸ συμφέρον τῆς. Ἔτσι ὁ παραγκωνισμὸς τοῦ Αἰγίου καὶ ἡ σταδιακὴ ὑποκατάστασίς του ἀπὸ τὴν Πάτρα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀντίστοιχον προβολὴν καὶ προώθησιν τῆς τελευταίας, ἀντικατοπτρίζει θαυμάσια τὴν πάρα πάνω πολιτικὴν, ποὺ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς μόνιμη, γιατί ὅπως εἶδαμε, στὴ διάρκειαν τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ ἡ Πάτρα χρησιμοποιεῖται μὲ τὸν ἴδιον τρόπο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν βραχυπρόθεσμων ἢ μακροπρό-

53. Πaus. VII, 18, 7 βλ. E. M e y e r, Patrai, στήλη 2210-2211.

θεσμων σχεδίων τῶν Ρωμαίων στρατηγῶν.

Ἡ μακρὰ περίοδος ποὺ κλείνει μὲ τὴν ναυμαχία στὸ Ἴακτιο βρῖσκει τὶς ἀρχαϊκὲς πόλεις στὴν ἴδια κατάσταση παρακμῆς καὶ διαλύσεως, ὅπως ἐνάμισυ αἰῶνα νωρίτερα. Μόνο ἡ δημιουργία τῆς ἀποικίας τῆς Πάτρας, λίγα χρόνια ἀργότερα, θὰ ξαναδώσῃ τὸ προβάδισμα στὴν τελευταία πόλη ποὺ ἐπιβάλλεται πλέον σταθερὰ καὶ χωρὶς διακοπὴ ὡς σήμερα σὰν τὸ σημαντικότερο ἀστικὸ κέντρο σὲ ὁλόκληρη τὴν Πελοπόννησο.

ΑΘ. ΡΙΖΑΚΗΣ

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ

Ἐποσημείωση 17. Ὁ Μ. Pierrart (Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. ΣΤ', ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν 1976, 158) τοποθετεῖ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς Δύμης στὸ 144 π.Χ., χωρὶς νὰ ἀναφέρει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἀπορρίπτει τὴν προηγουμένη χρονολογία.

Ἐποσημείωση 46. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ σημασία τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Μεσσηνίας βλ.: J. A. O. Larsen, *Roman Greece*, 419-420; M. Rostovzeff, *Soc. Econ. History Hellenist World II*, 750-754 καὶ 1147-1148; C. Roebuck, «A Note on Messenian Economy and Population», *Class. Phil.* 40, 1945, 149-165; W. W. Tarn-G. T. Griffith, *Hellenistic Civilization* (1952)³, 111-112. U. Kahrstedt, *Das wirtschaftliche Gesicht Griechenlands in der Kaiserzeit* (1954), 220-221. Οἱ εἰδικοί διαφωνοῦν ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρονολογία. Ὁ A. Wilhelm τὴν τοποθετεῖ στὸ τέλος τοῦ 2ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. γιατί ταυτίζει τὸν ἀνθύπατο Μέμμιο ποὺ ἀναφέρεται στὸ κείμενο μὲ τὸν C. Memmius, tribunus τὸ 111 καὶ praetor στὰ ἐπόμενα χρόνια. Ἡ χρονολογία αὐτὴ, ποὺ ἔγινε καθολικὰ ἀποδεκτὴ, ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν U. Kahrstedt (ὄπ.π.) ποὺ τὴν τοποθετεῖ στὰ χρόνια τοῦ Πομπηίου καὶ πρόσφατα ἀπὸ τὸν A. Giovannini (*Rome et la circulation monétaire en Grèce au IIe siècle avant Jésus-Christ*, *Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft*, Heft 15, Basel 1978, 115-122) ποὺ ἐπανέρχεται στὴ χρονολογία ποὺ πρότεινε ὁ πρῶτος ἐκδότης W. Kolbe (*IG V. 1*, 1432/3) στὶς ἀρχὲς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς καὶ εἰδικότερα στὴν περίοδο 35-44 μ.Χ., γιατί ταυτίζει καὶ αὐτὸς τὸ Μέμμιο τῆς ἐπιγραφῆς μὲ τὸ γνωστὸ καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλες ἐπιγραφὰς τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, P. Memmius Regulus, διοικητικὴ τῆς Μακεδονίας, Μοισίας καὶ Ἀχαΐας.

R É S U M É

A. Rizakis, La politique romaine dans le Peloponnèse à l'époque républicaine et la confédération achéenne

La période qui suit la destruction de Corinthe (146 av. J.C.) est accompagnée d'un indiscutable déclin économique et démographique des villes achéennes qui ont pris une part active à la dernière guerre contre Rome. Dans le domaine politique toutes sont, comme d'ailleurs l'ensemble des villes grecques, sous la surveillance du proconsul de Macédoine; seule, Patras, semble avoir connu un meilleur traitement de la part de Rome, car elle devient le nouveau centre de la confédération achéenne et jouit, peut-être, pendant une certaine période, d'un statut particulier. Cette exception –qui est dûe probablement à la volonté romaine d'imposer un nouvel équilibre à l'intérieur de la ligue et à l'importance de la position géographique de la ville très favorable pour la communication avec l'Italie–annonce le remarquable développement qu'a connu Patras, en tant que colonie romaine pendant l'époque impériale.

